

Зі збільшенням кількості дворянства на території Південної України порядок виборів поступово змінювався відповідно до загальноімперських положень. У 1817 році було подано представлення Херсонського військового губернатора А. Ланжерона, у якому стверджувалось, що у Новоросійських губерніях вже достатня кількість дворян для вибору земських справників. За даним представленням було відновлено порядок виборів відповідно “Установленням для управління губерній” 1775 року [9, с. 219]. Однак, все ж у Таврійській губернії у 1821 році знову було встановлено особливий механізм призначення чиновників на підставі незнання місцевим дворянством російської мови та законодавства. Земські справники та засідателі мали призначатися “від корони” [10, с. 236]. Фактично це означало недопущення до посад представників татарського дворянства.

Щодо татарського селянства, то відносини між феодально залежним селянством та землевласниками залишилися без втручання держави. Вільні селяни були переведені до категорії поселен магометанського закону, що за своїм статусом було близьким до державного селянства. За даними О. Дружиніної, у 90-х роках XVIII століття серед селянства Таврійської області були впроваджені положення “Установлення щодо сільського порядку”. З 1797 року в Криму було розпочато впровадження волосного устрою. Щоправда, слід зазначити, що впродовж досліджуемого періоду на території Кримського півострова волосний устрій фактично не діяв. За перевіркою Казенної експедиції вже у 1826 році виявилося, що лише у Дніпровському та Мелітопольському повітах селища волості мали відповідну законодавству кількість населення. Інші ж державні селища, в яких мешкало татарське та ногайське населення, на території Сімферопольського, Євпаторійського, Феодосійського повітів взагалі не було розподілено по волостях. [11, арк. 74]. Таке становище певною мірою пояснюється обережністю місцевої адміністрації щодо реформування традиційного адміністративного устрою татарських селищ.

Отже, з процес включення татарської знаті до російського дворянства мав неоднозначний характер. Потреба в якнайшвидшому укріпленні позицій на території колишнього Кримського ханства зумовила розповсюдження щодо татарських феодалів привілеїв російського дворянства. Водночас укріплення позицій російського уряду на початку XIX століття визначило обмеження участі татар в виборах і діяльності місцевих державних установ. Перевід вільного татарського селянства до категорії “поселен магометанського закону”, яка за своїм правовим становищем була тотожною державному селянству, конкретизувалася в розповсюдженні щодо них загальноімперського волосного устрою.

Джерела та література

1. Дружинина Е.И. Северное Причерноморье в 1775 – 1800 гг. – М., 1959.
2. Скальковский А. Хронологическое обозрение истории Новороссийского края, 1731 – 1823. – Одесса, 1836. – Ч. I.
3. Сурева Н.В. Становлення дворянських станових установ Південної України в останній чверті XVIII – середині XIX століття // Україна вчора, сьогодні, завтра: Збірник наукових праць. – Запоріжжя, 2003.
4. РДАДА. – Ф. 16. – Оп. 1. – Спр. 962. – Ч. 1.
5. ПСЗРИ. – СПб., 1830. – Т. XXII.
6. РДАДА. – Ф. 16. – Оп. 1. – Спр. 799. – Ч. 2.
7. Козирев В.К. Матеріали до історії адміністративного устрою Південної України (друга половина XVIII – перша половина XIX століття). – Запоріжжя, 1999.
8. ПСЗРИ. – СПб., 1830. – Т. XXVIII.
9. ПСЗРИ. – СПб., 1830. – Т. XXXIV.
10. ПСЗРИ. – СПб., 1830. – Т. XXXVII.
11. ДААРК. – Ф. 27. – Оп. 1. – Спр. 3161.

Summary

The article is given devoted the question of the administrative adjusting the Russian government of social structure of the Tatar population in a period from the end of 18 for 20th of a 19 age. The basic task of this policy was including of the Tatar population to the social structure of the Russian empire.

О. С. Любанська

СТАРООБРЯДЦІ ТА ЕТНОКУЛЬТУРНІ ПРОЦЕСИ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ (КІНЕЦЬ XVIII – ПЕРША ПОЛОВИНА XIX СТ.)

В умовах колонізаційних процесів кінця XVIII – першої половини XIX ст. на півдні України склад місцевого населення постійно поповнювався представниками багатьох етнічних груп та конфесій. Окрему групу переселенців становили російські старообрядці, які емігрували внаслідок протесту проти церковної реформи патріарха Нікона, а також проти кріпосницького гніту. До основних відмінностей між офіційною пореформеною православною церквою та старообрядництвом можна віднести:

використання «харатейних» книг замість новостворених та відредагованих; двоперстя замість нововведеного триперстя; почитання хреста, складеного з трьох частин, а не з двох; вживання імені Ісус замість Ісус; значні відмінності у формулюванні символу віри та у богослужбових чинах [1, с.188-189]. Старовіри стверджували, що саме вони зберігають істинне православ'я, а візантійський варіант, який взяв за зразок Нікон, суттєво змінився та зазнав значних впливів з боку католицького та турецького світів [2, с.1].

У міру того як у Великоросії політика роз'яснень, умовлянь, викривань щодо прихильників доніконовської православної церкви виявляла свою безрезультатність і змінювалася політикою переслідувань, гонінь, репресій з боку держави та Синоду, ширилася міграція старообрядників-утікачів на окраїни держави [3, с.321]. Частина їх селилася в Україні, у тому числі і на Півдні (зокрема, поселення на Нікопольщині) [4, с.247].

Відповідно до цього окремим проблемним питанням постає етнокультурна взаємодія закритих старовірських общин з іншими етнічними та конфесійними групами Півдня України. Мета даної розвідки – дослідити саме цей аспект перебування старообрядців у цьому регіоні.

Серед останніх досліджень із цієї проблематики, на які спирається автор, можна назвати праці І.Лимана [4; 5] стосовно православної церкви на Півдні України, статтю Т.Сапожнікової [6] про історію створення та існування Нікольського старовірського монастиря, розвідку Н.Петрової [7] стосовно весільної обрядовості розкольників краю тощо. Однак, безпосередньо під таким кутом перебування старовірів на Півдні України наразі не досліджувалось.

Однією з головних умов переселення до регіону представників інших релігій було збереження їхньої релігійної приналежності. Офіційна православна церква в даній ситуації була змушена погоджуватися з політикою світською. У зв'язку з етнічно-релігійною строкатістю краю до завдань церкви належало запобігання поширенню негативного впливу на своїх парафіян з боку іновірців і переходу православних до інших конфесій; сприяння наверненню іновірців на православ'я (його офіційний варіант, оскільки старовіри фактично також є православними). Разом з тим, впроваджувати подібні заходи слід було обережно, оскільки будь-які необачні чи радикальні дії могли відлякати тих, хто мав намір переселитися до регіону або навіть спричинити повернення на батьківщину тих, хто вже прибув сюди.

Місцеве українське населення ставилося до старообрядців терпимо. Старообрядницькі громади фактично існували ізольовано, склалися, як свідчать документи місцевої адміністрації, виключно з росіян-переселенців, для яких відокремленість від українського оточення мала принциповий характер і була гарантом збереження релігійних переконань, способу життя, обрядів тощо. Таким чином вони намагалися протистояти глобалізації та повній асиміляції, шукали шляхи для збереження самоідентифікації та розвитку власної етнокультури. Саме міркування самозбереження й визначали релігійну поведінку старообрядців стосовно православного оточення: вони не робили спроб розширити коло своїх прихильників за рахунок українських неофітів з різних причин, у тому числі через побоювання втратити терпиме до себе ставлення [3, с.322].

Однак, незважаючи на ізольованість старовірських громад, абсолютно природнім процесом були певні взаємовпливи між старообрядцями та місцевим населенням. Проживаючи довгий час на одних територіях, вони не могли не впливати один на одного. Сприятливою обставиною для цього було те, що старовіри селилися не лише в окремих (часто закритих від зовнішнього світу) слободах, але й серед православного населення. Особливо це стосується міст, які завжди були, є і будуть полікультурними утвореннями з великим відсотком міжетнічних та міжконфесійних взаємин [4, с.248].

Етнокультурній взаємодії старовірів з місцевим населенням певною мірою сприяли змішані шлюби. Це не було поширеним явищем, оскільки при укладанні шлюбу згідно із звичаями старообрядці суворо дотримувались ендогамності. Вони одружувалися виключно серед своїх – тобто згідно з волею батьків та власними почуттями обирали шлюбного партнера серед старовірів свого населеного пункту або сусідніх селищ. Вік укладання шлюбу для дівчат становив в середньому 16-20 років. Після 20-25 років їх вважали вже старими і тоді вони брали шлюб з українцями або представниками інших етносів з місцевого населення. В такому випадку іновірців обов'язково мировали (церковна обрядодія). Хлопці-старовіри також інколи одружувалися з українками чи росіянками. Однак загальний відсоток змішаних шлюбів був незначний [7, с.200].

Окремим аспектом взаємодії росіян-старовірів та місцевого населення були відносини старообрядницьких священників з представниками офіційної православної церкви. Православна ієрархія була фактично позбавлена права втручатися у внутрішньоконфесійні справи розкольників групи переселенців. Старообрядницькі священники користувалися цим моментом та інколи переходили межі дозволеного. У 1812 році протоієрей купецької Різдва Богородиці церкви міста Миколаєва Даміан Варницький скаржився на розкольників: «Оскільки той поп Іванов багато церкви нашої парафіян хлопців і дівчат перевінчав і всіх їх через шлюби від церкви нашої відлучив, то я, уявляючи,

що вони раніше були мої парафіяни, ходили завжди в церкву і слухали в ній з благоговінням читання і спів церковний, сповідалися і прилучалися тайн божих, служителями її але і самою святинею нехтують, хають її і злословлять, серцем сумую і хворію, але будучи сам по собі не в силах відвести того розкольникського попа Івана Іванова, щоб він не крав через шлюби парафіян моїх від церкви православної християн, то в цих сумних для мене обставинах звертаюся до допомоги і наставлення Херсонського духовного правління» [4, с.252].

Старообрядці Південної України не являли собою єдину групу з однаковими поглядами на характер взаємодії з офіційною церквою. Вони фактично розділилися на два табори: одні свідомо ізолювалися від будь-яких відносин з синодальними структурами, а інші прагнули до того, щоб старообрядницькі священники визнавали ієрархи «панівної» церкви. Перші прояви подібних компромісів виникли саме на півдні України.

Таким компромісом стало єдино вір'я. Вперше про це заговорили старообрядці слободи Знаменка Єлісаветградського повіту. Вони звернулися до архієпископа Євгенія (Булгаріса) з проханням дозволити побудувати церкву, обрати священника з власного середовища та використовувати стародруки. Він начебто погодився, однак зажадав того, щоб старовіри зреклися розколу й перейшли до офіційного православ'я. Розкольники на це не зважились і справа затягнулася. Перша спроба прийти до єдиновір'я нічим так і не завершилася [8, с.142].

6 серпня 1779 року місце Булгаріса зайняв архієпископ словенський Нікіфор (Феотокі). Старовіри сл. Знаменка звернулися і до нього з тим самим проханням. Однак на цей раз вони «от всего сердца и от всей души отрицались всех раскольниковских толков и признавали греческую церковь истинною, вселенскою, католическою и апостольскою церковиею, все ея догматы, таинства и обряды – согласными слову Божию, преданиям св. апостолов и семи вселенских соборов и находящимся вне греко-российской церкви – заблуждающимися», а зберегти старі обряди та книги вони просили лише «ради немощнейших и недостаточно разсудительных» [9, с.782].

Результатом цього компромісу стало приєднання в 1780 році на підставі єдино вір'я пр. Нікіфором (Феотокі) розкольників сл. Знаменка до православної церкви. Він зробив це самостійно, без будь-якої домовленості з Синодом і тому спочатку цей вчинок викликав невдоволення з боку духовної адміністрації. Однак через певний час єдиновір'я в сл. Знаменка було визнано офіційно і з боку духовної, і з боку світської влади [8, с.138].

Дізнавшись про цю ситуацію, близько півтори тисячі старовірів офіційно звернулися в 1783 році до Синоду із проханням створити в складі православної церкви автономну церкву з власним архієреєм, тобто мова йшла про певну унію між старовірами та офіційною церквою. Задовольнили це прохання частково: архієрея не дозволили мати, однак улаштували Корсунський монастир, який мав діяти на єдиновірських засадах [5, с.54].

Єдиновір'я поступово поширювалось. Царювання Павла I сприяло цьому процесу. У 1798 році він дозволив Синоду створювати єдиновірські парафії без доповіді імператору. 27 жовтня 1800 року монарх затвердив складені Платоном, митрополитом Московським «Пункти або правила єдино вір'я» [7, с.1]. Ця дата офіційно і вважається днем народження єдиновір'я на теренах Російської імперії.

Однак єдиновір'я не було остаточним варіантом розв'язання релігійних конфліктів між пануючою церквою та старовірам. Воно виконувало функції виключно проміжного етапу на шляху тотального переходу старовірів до офіційного православ'я. Яскравим прикладом цього була ситуація з старообрядницькими та єдиновірськими релігійними спорудами. Зокрема, на православний було перетворено Корсунський єдиновірський монастир. Нікольський старовірський монастир, що знаходився під Ізмаїлом, проіснував з 1812 по 1829 рр. і за цей час ставлення до розкольників з боку уряду кардинально змінилося. Монастир, який було зведено за лояльної релігійної політики Олександра I, припинив своє існування за Миколи I [6, с.242]. Таким чином, новий імператор сприяв погіршенню становища старообрядців і паралельно з цим поліпшував матеріальний стан єдиновірського духовенства [5, с.54]. Така політика мала сприяти наверненню розкольників до єдино вір'я.

Все вищенаведене доводить лише те, що становище старовірів у державі загалом та на півдні України зокрема було невизначеним. Урядова політика постійно змінювалась, а це в свою чергу призводило до того, що старообрядці змушені були свідомо зберігати та захищати власну віру, культуру, особливості побуту. Саме через постійні гоніння з боку влади вони мешкали закритими, відокремленими громадами, що зводило відсоток етнокультурних взаємин з місцевим населенням до мінімального.

Наостанок слід додати, що етнокультурні взаємини старовірів з місцевим населенням Півдня України в кінці XVIII – першій половині XIX ст. є лише окремим аспектом в історії розкольникських громад даного регіону. Сама ж історія старообрядництва на південноукраїнських землях у вищезгаданий період є темою ґрунтовного дослідження, створення якого наразі триває.

Джерела та література

1. Никольский Н.М. История русской церкви. – Минск, 1990.
2. Петров С.П. Русские староверы и этнокультурные процессы в странах и регионах на современном этапе // <http://www.starover.kiev.ua>
3. Історія релігії в Україні: У 10 т. – Т. 3: Православ'я в Україні / За ред. А.Колодного, В.Климова. – К., 1999.
4. Лиман І. Парафіяльне духовенство і єпархіальне керівництво півдня України в ставленні до старообрядців (остання чверть XVIII – перша чверть XIX ст.) // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – Т. 6. – К., 2001.
5. Лиман І.І. Регулювання взаємин адептів офіційної церкви зі старообрядцями та сектантами на півдні України (остання чверть XVIII – середина XIX ст.) // Література та культура Полісся. – Вип. 27. Регіональна історія та культура в українському та східноєвропейському контексті. – Ніжин, 2004.
6. Сапожникова Т.Д. Из истории создания и ликвидации Никольского старообрядческого монастыря в Придунавье // Записки історичного факультету. – Вип. 10. – Одеса, 2000.
7. Петрова Н.О. Весільна обрядовість старообрядців українського Подунав'я // Записки історичного факультету. – Вип. 11. – Одеса, 2001.
8. Греков В. Начало единоверия в русской церкви, положенное Преосв. Никифором Феотоки в слободе Знаменке, бывшего Екатеринославского наместничества // Екатеринославския епархиальныя ведомости. Отдел неофициальный. – 1895. – № 6.
9. Овсянников Е. Краткий исторический очерк единоверия (По поводу истекающего столетия со дня его учреждения) // Екатеринославския епархиальныя ведомости. Отдел неофициальный. – 1900. – № 28.
10. Платон. Правила учреждения единоверия 1800 г. // <http://www.krotov.org>

Summary

This article illustrates certain aspects of the Old Believers' sojourn in the South of Ukraine. The chronology of our research is the end of XVIII – the first half of XIX ct. The article deals, in particular, with ethno-cultural interaction of the Old Believers with the local inhabitants. The interaction was displayed through mixed marriages and a compromise variant of the orthodox religion – the Mono Belief. The Government considered this compromise religion only as a transitional form to the official orthodox religion.

М. В. Бєлікова (Романюк)

ЕНДОГАМІЯ В МЕНОНІТСЬКІЙ ЕТНОКОНФЕСІЙНІЙ СПІЛЬНОТІ ПІВДНЯ УКРАЇНИ (1789–1917 pp.)

Вплив ендогамії на здоров'я менонітів півдня України залишається однією з нерозроблених проблем в історіографії, хоча дослідники неодноразово зверталися до питання її наслідків: в одних працях наводилися дані про зниження плідності й підвищення смертності, в інших – про її слабкий вплив на демографічні показники [1, с.172]. Для вивчення даної теми необхідно користуватися методами, досягненнями інших наук (демографії, етнології, генетики, історії медицини, психіатрії).

Гени, носіями яких є сучасні покоління, дійшли до них із глибокого минулого. Джерелом інформації в генетиці людини служать відомості про населення: чисельність, шлюбність, народжуваність, смертність, розселення, міграції. Важливу інформацію про генотип менонітської спільноти дозволяють отримати документальні джерела. У фонді "Психіатричної лікарні "Бетанія" Державного архіву Запорізької області (Ф, Ф-201) зберігаються відомості про пацієнтів із психічними захворюваннями. Інформативні можливості головних книг 1911 – 1914 pp., книг пацієнтів 1912 – 1917 pp. істотні: на їх підставі встановлені родинні зв'язки менонітських промисловців, джерела надходження коштів, статевий й географічний склад пацієнтів, розрахована кількість менонітів регіону із психічними хворобами. Ці матеріали вперше введені до наукового обігу. Використані також наративні джерела – мемуари нащадка перших переселенців та історика Д.Ремпеля. Більш достовірними є документальні джерела, менш вірогідні – наративні через значну суб'єктивність. Виявлені джерела дозволяють виявити вплив ендогамії на здоров'я менонітів, реконструювати еволюцію здоров'я населення менонітських колоній півдня України впродовж 1789 – 1917 р.

Демографічні процеси й здоров'я взаємозалежні, здоров'я є динамічним процесом, який необхідно розглядати в розвитку, у ході змін в організмі внаслідок дії різних медико-біологічних і соціальних факторів [2, 3].

Менонітським громадам була властива ендогамія, звичай укладання шлюбів у середині етноконфесійної спільноти [4, с.178], що визначалася релігійно-етнічними особливостями, компактним розташуванням колоній, звичаями й традиціями, спільністю мови й культури [5, с.144, 366, 539]. Оскільки відтворення населення рідко виходило за межі менонітської спільноти, це вело до загального погіршення її генетичного фонду. У громадах були заборонені шлюби між близькими родичами